unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 1

Příležitosti udržitelné spotřeby

Strategie pro dosažení změny

Zpráva pro rozhodovací sféru

Obsah

(Oddíly, které nejsou součástí tohoto vydání Planety jsou bez udání čísla stránky a jsou psány kurzívou.)

Předmluva 3
Shrnutí 4
Seznam zkratek

I. Udržitelná spotřeba: Nástin
1) Úvod
2) Co znamená udržitelná spotřeba?
3) Proč udržitelná spotřeba?
4) Zastánci udržitelné spotřeby
5) Sever, Jih, Východ, Západ
6) Obchod a spotřeba

II. Udržitelná spotřeba: Strategie změny 7
1) Jednoduchý a pružný přístup 7
2) Dematerializace 7
3) Optimalizace 11
4) Čtyři strategické prvky 16

III. Udržitelná spotřeba: Různé strategie a příležitosti
1) Přehled
2) Plánování změny
3) Možnosti strategií
4) Vládní nástroje, konkrétní akce, různé strategie
5) Nástroje a konkrétní akce v oblasti průmyslu
6) Akce občanské společnosti
7) Příklady
8) Shrnutí: Příležitosti pro všechny
9) Další kroky: Udržitelná spotřeba dnes

Informace o programu UNEP
Závěrečná poznámka

United Nations Environmental Programme (UNEP) ve spolupráci se **Sítí ekologických poraden (STEP)** a **Ministerstvem životního prostředí** pro Vás připravili český překlad vybraných kapitol zprávy „Příležitosti udržitelné spotřeby“ (předmluva, shrnutí, kapitola II).

Celá zpráva v anglickém jazyce je k dispozici na www.unep.org nebo na www.ekoporadna.cz.

Za laskavou podporu děkujeme UNEP, Nadaci Partnerství a MŽP.

Český překlad:
Olga Kropíková

Jazyková korektura:
Kateřina Kubešová

edice PLANETA 2003

Odborný časopis pro životní prostředí

Ročník X, číslo 2/2003

Vydává Ministerstvo životního prostředí
Vršovická 65, 100 10 Praha 10
tel. 267 122 549, fax: 267 126 549

ISSN 1213-3396

Titul **PLANETA** má registrováno Ministerstvo životního prostředí a časopis vychází maximálně 6x ročně jako monotématická čísla věnovaná problematice životního prostředí. Periodika a publikace vydávané MŽP jsou volně přístupné na Internetu v Elektronické environmentální knihovně.

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 2

Tuto zprávu vypracoval a redigoval John Manoochehri pro Kancelář UNEP pro region Evropa (UNEP Regional Office for Europe – ROE) a Odbor UNEP pro technologie, průmysl a životní prostředí (UNEP Division of Technology, Industry and Environment – DTIE) za přispění Fritse Schlingemanna, ředitele ROE a regionálního zástupce, Base de Leeuwa, programového referenta, Anne Solgaard, odborné referentky pro aktivity týkajících se udržitelné spotřeby a Jacqueline Aloisi de Larderel, ředitelky DTIE. Dodatečně redakčně upravila Adrea Mach.

Zprávu posoudil mezinárodní panel odborníků dne 12. prosince 2000 v Ženevě. Komentáře ke zprávě poskytli členové panelu a další korespondenti. Program UNEP tímto děkuje za rady a doporučení, kterými přispěli: Erik Brandsma, Eva Charkiewicz, Miroslav Chodak, Ali Dehlavi, Marjana Dermelj, Rosalie Gardiner, Elaine Geyer-Allelely, Romilly Greenhill, Paul Hofseth, Miranda Jenkins, David Jensen, Martin Koen, Margers Krams, Bernard Kuiten, Valdur Lahtvee, Janna Lehmann, Lukas Lehmann, Duncan Maclaren, Caroline Meunier, Laurie Michaelis, Nick Robins, Christine Roosen, Catherine Rubbens, Janek Schmidt, Anne Solgaard, Jason Switzer, Brandon Turner a Katharine Vincent.

Autor děkuje za redakční a administrativní podporu, kterou mu poskytli: Lukas Lehmann, Janek Schmidt, Katharine Vincent, David Jensen, Brandon Turner, Janna Lehmann, Caroline Meunier. Koncept oddílu *Udržitelná spotřeba: Dokumenty a události* vypracovala Katharine Vincent, která je též autorkou výsledných úprav odkazů v závěrečné poznámce.

Zpětná vazba týkající se tohoto dokumentu, jakož i účast na činnostech popsaných a navržených ve zprávě bude velice vítána. Své připomínky a komentáře zasílejte na adresu consumption@unep.ch.

ISBN: 92-807-2071-6
UNEP, Ženeva, 2001

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 3

Předmluva

Udržitelná spotřeba se poprvé zařadila mezi hlavní výzvy k udržitelnosti na Summitu Země v Riu roku 1992. Mapování vzorců spotřeby a vytváření nástrojů potřebných k jejich změně však zatím postupuje jen zvolna. Touto zprávou reaguje UNEP v rámci své strategie na výzvy týkající se udržitelné spotřeby. Zpráva byla vypracována částečně s cílem přispět k implementaci kapitoly č. 4 Agendy 21 a je určena odpovědným činitelům ve vládě, obchodní sféře a občanské společnosti obecně.

Od svého zahájení v roce 1998 se program UNEP zaměřený na udržitelnou spotřebu soustředí na poskytování informací, vzdělávání, školení a širší společenský dosah. Kromě toho usiluje také o zapojení nejrůznějších osob a institucí do diskuse o trvalé udržitelnosti a určení toho, v čem spočívají jejich příležitosti i náročné výzvy. K práci UNEP týkající se udržitelné spotřeby v uplynulých třech letech přispěly mimo jiné následující skupiny: mládež, reklamní průmysl, „třída globálních spotřebitelů“ a podnikatelský sektor.

Až budeme vědět, jak by měla udržitelná spotřeba vypadat a kdo by se na ní měl podílet, jak se k ní dopracujeme? Jednou z příčin, proč se zatím nedaří výzvu udržitelné spotřeby plně uchopit, je nedostatečné vyjasnění, porozumění a sebevědomí v otázkách udržitelné spotřeby. Co je to „udržitelná spotřeba“? Jak do sebe její různé aspekty zapadají? Nespočívá pouze v omezení toho, co máme? Tyto a jim podobné otázky si klade i tato zpráva.

Udržitelná spotřeba, jak ji prezentuje zpráva Příležitosti udržitelné spotřeby, umožňuje partnerství a zároveň přináší příležitost zlepšit kvalitu života pro všechny. Prostřednictvím zaměření na hlavní výzvy týkající se všech hlavních zúčastněných nabízí tento materiál vládám, zástupcům obchodního sektoru, spotřebitelům i občanům, aby udržitelnou spotřebu vnímali jako jednu z cest k trvalé udržitelnosti. Vyvážení odpovědnosti i úkolů plynoucích z různých spotřebních vzorců v rozvinutých a rozvojových zemích je dalším z témat, které zpráva bere v potaz.

Materiál Příležitosti udržitelné spotřeby poslouží jako všeobecný zdroj informací i východisko pro cyklus dílen a informačních setkání týkajících se spotřeby v Evropě, zaměřených na specifické potřeby i výzvy, před kterými stojí východoevropské ekonomiky ve fázi transformace. Oslovuji tímto veškeré činitele, kterých se to týká, s vyzváním, aby přijali toto strategické politické sdělení za své a uchopili výzvu udržitelné spotřeby.

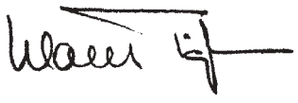

Klaus Töpfer
výkonný ředitel UNEP

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 4

Shrnutí

Příležitosti udržitelné spotřeby // Účel, cíle, výsledky

Účel

Účel
- diskuse probíhající od Summitu v Riu
- ústřední témata
- „kritické problémy“
- nástroje, strategie, konkrétní akce
- přínos
- strategický model

Účelem této zprávy je:
- rekapitulovat vývoj debaty o udržitelné spotřebě od Summitu Země v Riu v roce 1992,
- vymezit témata udržitelné spotřeby,
- určit „kritická témata“ brzdící pokrok v oblasti udržitelné spotřeby,
- revidovat navržené nástroje, strategie a konkrétní akce vedoucí k udržitelné spotřebě,
- navrhnout, jaký přínos může udržitelná spotřeba mít v oblasti sociální, kulturní, ekonomické a environmentální.

Jádrem zprávy je prosadit strategický model, který může pomoci překonat některé z problémů obsažených v debatě a propojit různé navržené strategie. Zpráva se zabývá spotřebou z různých hledisek, vybízí ke změně a připisuje odpovědnost za vyplývající změny hlavním skupinám aktérů.

Cílové skupiny

Cílové skupiny
- rozhodovací sféra ve vládě a v průmyslu
- autoři strategií a politik
- výzkumní pracovníci
- vůdčí osobnosti v občanské společnosti

Mezi očekávané cílové skupiny patří:
- rozhodovací sféra ve vládě a v průmyslu,
- tvůrci strategií a politik na všech úrovních,
- výzkumní pracovníci v akademické sféře,
- organizátoři a vůdčí osobnosti v občanské společnosti.

Příležitosti udržitelné spotřeby se snaží vyhnout předestírání pouze jediné úspěšné cesty k udržitelné spotřebě či zaměření na konkrétní akce pouze jedné z hlavních skupin. Namísto toho vyjadřuje naději, že prostřednictvím rozboru požadovaných změn, na základě strategického rámce a rozvíjením konkrétních akcí, které jsou založené na pobídkách a sdílené zodpovědnosti, lze dosáhnout zapojení všech příslušných činitelů a přispět k jejich porozumění i závazku podporovat udržitelnou spotřebu.

Očekávané výsledky

Očekávané výsledky
- nové příležitosti
- průběžná zásadní debata
- strategická platforma pro politiku a konkrétní akce
- akčně orientovaný výzkum

Žádoucími výsledky této zprávy jsou:
- vyzvat vládu, průmysl, spotřebitele a společnost ke společnému úsilí s cílem uvědomění si nových příležitostí v rámci snahy o udržitelnou spotřebu.
- vybídnout nejširší složky společnosti k zapojení do průběžné a zásadní debaty o udržitelné spotřebě a nutných změnách.
- poskytnout podrobnou a flexibilní platformu pro vytváření strategií a akčních programů zaměřených na udržitelnou spotřebu.
- poskytnout výchozí bod pro „akčně orientovaný“ mnohostranný výzkum.

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 5

Oddíl I // Nástin

Oddíl I představuje a nastiňuje výzvy spojené s udržitelnou spotřebou. Zdůrazňuje kontext **mezivládní politiky** rozvíjený od roku 1992, kdy se konala Konference Spojených národů o životním prostředí a rozvoji (United Nations Conference on Environment and Development – UNCED), běžněji známá pod označením Summit Země v Riu, a prezentuje globální cíle udržitelné spotřeby.

Dále tento oddíl shrnuje témata **vymezení, vnímání a pojetí** udržitelné spotřeby, ze kterých vyplynulo **pět kritických problémů**. Tyto problémy zatím ztěžují integrovaný postup směrem ke vzorcům udržitelné spotřeby. Ústřední strategický rámec dokumentu založený na **dematerializaci a optimalizaci** vzorců spotřeby je naznačen společně se sítí **rozdělené zodpovědnosti**, která propojuje veškeré hlavní skupiny aktérů. Načasování **akce**, potenciální **příležitosti** a přínos, společně s přehodnocením problematiky **kvality života**, jsou rozpracovány coby základní cíle udržitelné spotřeby.

Shrnutí **environmentálních a sociálních vlivů** současné spotřeby zdůrazňuje naléhavost a potřebnost této debaty. Zmíněný oddíl také představuje **zastánce změny** spotřebního chování, včetně jejich dosavadních reakcí na mandát vyplývající ze závěrů konference v Riu.

Oddíl II uzavírá rozbor dvou zvláštních témat, jež jsou pro výzvu spojenou s udržitelnou spotřebou ústřední:
- rozdíly a přibližování v oblasti spotřeby zemí Severu a Jihu; měnící se vzorce spotřeby východoevropských ekonomik ve fázi transformace,
- vztah mezi spotřebou a mezinárodním obchodem.

Oddíl 1
- kontext udržitelné spotřeby v rámci politiky
- globální cíle
- vymezení, vnímání, pojetí
- „kritické problémy“
- příležitosti
- kvalita života
- vlivy a odezva

Oddíl II // Strategie

Oddíl II vytyčuje strategii uchopení výzvy udržitelné spotřeby a zahrnuje strategický **modulový rámec** pro posouzení a implementaci politik udržitelné spotřeby. Tento rámec vychází ze dvou principů:
- **dematerializace** výrobků a služeb,
- **optimalizace** vzorců spotřeby.

Dematerializace se zaměřuje na:
- sledování **bilance** materiálů a energie v průběhu průmyslových a spotřebních procesů.
- **internalizaci** nákladů s cílem zvýšit ekonomickou efektivitu.
- co největší zvýšení v oblasti **produktivity zdrojů**,
- více na **potřeby a funkčnost** než na samotný výrobek.

Rozsah **průmyslových zisků** je významný a nenese s sebou závažná narušení vzorců spotřeby v procesu dematerializace.

Teoretická i praktická omezení spojená s dematerializací výrobků a služeb vyžadují vytvoření souboru optimalizačních přístupů a technik. Tyto techniky a postupy předkládají různé možnosti změny **nastavení spotřebitelského chování** ve prospěch ekonomické efektivity, environmentální bezpečnosti a zvýšené kvality života.

Oddíl 2
- strategický rámec
- dematerializace
- průmyslové zisky
- nenarušené vzorce spotřeby
- optimalizace
- změněná spotřeba
- odpovědná spotřeba
- přiměřená spotřeba
- sociální, environmentální a ekonomický přínos
- čtyři shrnující otázky
- Sever, Jih, Východ, Západ
- obchod a spotřeba

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 6

Optimalizace zahrnuje podporu a rozvoj následujících bodů:

- ***Změněná spotřeba*** – řízená převážně vládními akcemi a investicemi prostřednictvím změn v infrastruktuře a výběru.
- ***Odpovědná spotřeba*** – zvýšení kvality života a snížení environmentálních nákladů prostřednictvím uvážlivějšího výběru a využití na straně sebevědomých a poučených spotřebitelů.
- ***Přiměřená spotřeba*** – podnícení zásadní a široce zaměřené debaty ve společnosti týkající se typu a úrovně praktikované spotřeby a toho, zda dochází ke zvýšení či omezení kvality života (zejména v občanských, kulturních a náboženských ohledech) v důsledku spotřebitelského chování a jeho efektu.

Za účelem transparentnosti a pružnosti byly přístupy dematerializace a optimalizace sloučeny do **čtyř otázek**, kde je u každé naznačena míra zodpovědnosti týkající se různých hlavních činitelů. Níže je pak uvedena tabulka s těmito strategickými prvky.

Strategické prvky	Hlavní aktéři
1. Dematerializace – Efektivní spotřeba Jakých faktorů, spojených s produktivitou zdroje, můžeme ve vztahu ke konkrétním výrobkům a službám dosáhnout?	**Průmysl** **Vláda** **Spotřebitelé**
2. Optimalizace – Změněná spotřeba Jaké změny volby a infrastruktury uspokojí poptávku spotřebitelů udržitelněji?	**Vláda** **Průmysl** **Spotřebitelé**
3. Optimalizace – Odpovědná spotřeba Jak mohou spotřebitelé zvýšit kvalitu svého života prostřednictvím uvážlivějšího výběru a následného použití?	**Spotřebitelé** **Průmysl** **Vláda**
4. Optimalizace – Přiměřená spotřeba Je úroveň spotřeby udržitelná? Je spotřeba tou nejlepší cestou ke zlepšení všech kvalit života?	**Společnost** **Komunity** **Občané**

Oddíl III // Politiky a příležitosti

Oddíl 3
- nástroje, strategie, konkrétní akce
- vzory změny
- příležitosti
- doporučení

Oddíl III zprávy obsahuje **tabulku nástrojů, strategií a konkrétních akcí** navržených v debatě zabývající politikou udržitelné spotřeby, která byla zmapována v rámci přístupů dematerializace a optimalizace. Tyto položky jsou dále rozvedeny a doplněny o způsoby, jak je zapojit v praxi, příklady potíží, které lze očekávat, zkušenosti ze současné doby a vzájemně provázaná odpovědnost jednotlivých hlavních činitelů.

Následuje stručný **popis modelu** možnosti fungování udržitelné spotřeby napříč ekonomickým sektorem a shrnutí **příležitostí** k uskutečnění proaktivního úsilí o udržitelnou spotřebu a shrnutí zprávy doplněné o **doporučení** v následujících krocích.

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 7

II. Udržitelná spotřeba: Strategie pro dosažení změny

1) Jednoduchý, pružný přístup

Strategie, kterou představuje tento materiál, se dotýká pěti kritických problémů stojích v cestě udržitelné spotřeby. Jak bylo řečeno výše, cílem této strategie je:

1) rozlišit udržitelnou spotřebu a trvale udržitelný rozvoj
2) sdružit různorodé strategie do jedné zastřešující politiky
3) překlenout rozdíly mezi jednotlivými problémy a rozměry udržitelné spotřeby
4) vymezit udržitelnou spotřebu jako příležitost, a nikoli omezení
5) prozkoumat další hlediska udržitelné spotřeby, kromě čistě ekonomických

Strategie člení udržitelnou spotřebu do dvou kategorií aktivit:

- Dematerializace
- Optimalizace

Tento oddíl stručně osvětluje obě zmíněné kategorie a ukazuje, jak dostát výzvám, které před nás udržitelná spotřeba klade. Podstatu každého strategického prvku vyjadřuje otázka týkající se neudržitelné spotřební praxe, se kterou se v současnosti konfrontujeme. Formulace klíčových zřetelů strategie udržitelné spotřeby formou otázek má zásadní význam pro její pružnost, a potažmo úspěšnost.

To umožňuje obracet se na rozhodovací sféru s nadějí v odpovědi a reakce související s každým ze strategických prvků. Každý strategický prvek je doplněn žebříčkem odpovědností, který navrhuje vyvážení úloh v udržitelné spotřebě tak, aby bylo možno dosáhnout co nejsnadnějších a nejrychlejších změn.

V závěru tento oddíl přináší shrnutí debaty, kde jsou strategické prvky sloučeny do jednoho balíčku. Pro lepší zasazení tohoto dokumentu do reálného kontextu mezivládní politiky a mezinárodních hospodářských vztahů je připojen komentář týkající se dimenze udržitelné spotřeby „Sever-Jih“, včetně jejího vztahu k obchodu.

Strategický rámec

- Nástroj pro rozhodovací sféru
- Jasný, nicméně komplexní
- Pevný, avšak flexibilní
- Řeší pět kritických problémů udržitelné spotřeby
- Dva prvky
- Dematerializace
- Optimalizace
- Kladení správných otázek

2) Dematerializace

Vstupy a výstupy // Transparentnost

Spotřeba výrobků a služeb zahrnuje jak vstupy v podobě surovin a energie, tak výstupy v podobě odpadů. V obecné rovině lze tento proces popsat následovně:

- **Výrobní fáze** Těžba, výroba, marketing, přeprava.
- **Fáze užívání** Koupě, použití, údržba, přeprava.
- **Fáze likvidace** Odnáškový systém sběru odpadů, zpracování, přeprava, průmyslová likvidace.

Je jasné, že do služby či výrobku, který máme před sebou, se nepromítají pouze jeho materiálové a energetické vstupy či likvidace vzniklého odpadu. To, co vidí a získává jedinec coby spotřebitel, je pouze povrchním aspektem výše uvedených činností, z nichž každá vyžaduje materiálové a energetické vstupy a vytváří odpad. Z tohoto důvodu má pro dematerializaci ústřední význam úsilí o prosté snížení materiálových a energetických vstupů a odpadových výstupů v každé fázi životního cyklu výrobku či služby.

V současné době komerční spotřební kultury, krátké životnosti, krátkých cyklů technologických vylepšení a zakalkulovaného zastarávání je velice snadné přehlédnout alternativní design či výrobní postupy. Důkladná strategie dematerializace postaví do popředí efektivitu zdroje jako cíl pro výrobu i spotřebitele.

Vstupy a výstupy výrobků a služeb

- Energetické a materiálové vstupy
- Odpadové výstupy
- V každé fázi životního cyklu
- Výroba
- Užívání
- Likvidace
- To, co vidíte a získáváte, není všechno

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 8

Lepší „produktivita zdroje“ // Za méně více

Dematerializace
- Zlepšení efektivity
- Produktová efektivita: omezení spotřeby
- Procesní efektivita: omezení činností
- Maximalizace produktivity zdroje

Dematerializace se na základní rovině týká efektivity vytváření, distribuce a likvidace výrobků nebo služeb. Z dematerializace vyplývají dva typy efektivity:

- **Produktová efektivita** Omezení zdrojů nutných pro tentýž výrobek či službu.
- **Procesní efektivita** Omezení činností potřebných pro tentýž výrobek či službu.

Produktová efektivita je do velké míry otázkou technologického pokroku a designu výrobku, čímž umožňuje vyšší produktivitu za daného objemu zdrojů.

Procesní efektivita je více záležitostí managementu, strategie a návrhu procesu, který vyřadí činnosti a procesy, které jsou pro získání žádoucího výrobku či služby v podstatě zbytečné. Příklady procesní efektivity zahrnují: omezení počtu oddělených montážních procesů potřebných pro vytvoření dané položky či komponentu a sdružení různých částí továrny (či různých montážních provozů) za účelem eliminace zbytečné dopravy.

Klíčovým zřetelem je skutečnost, že dematerializace znamená zároveň maximalizaci produktivity vstupních zdrojů i prostá omezení celkových vstupů a výstupů. Od dob průmyslové revoluce jsme zaznamenali dvěstěnásobný nárůst produktivity lidské práce: nyní je čas, abychom téhož dosáhli i v produktivitě týkající se materiálních zdrojů. Navíc může dematerializace velkou měrou přispět k udržitelné spotřebě beze změny vzorců spotřebitelských požadavků jako takových. Vhodné uskutečnění dematerializace by nemělo automaticky vyústit ve zvýšení spotřeby vyvolané úsporami v oblasti zdrojů. Naopak, jednou z rolí optimalizace je zajistit, aby přínos dematerializace nezmařila zvýšená spotřeba.

Ekonomové vnímají dematerializaci jako katalyzátor průmyslového rozvoje, přičemž uvádějí efektivitu a ochranu životního prostředí ve spojitosti s naprosto normálními vzorci spotřeby.

Nástroje dematerializace // Faktor X

Nástroje dematerializace
- Zvýšení Faktoru X v produktivitě zdroje
- Také:
- Trvanlivost
- Možnost modernizace
- Řemeslo
- Kvalita
- Dematerializace jako strategie „výhra-výhra“

Jedním z nástrojů určených ke konceptualizaci a implementaci programu dematerializace je přístup vycházející z Faktoru X. Faktor snížení celkových vstupů a výstupů a potenciál zvýšení produktivity zdroje mají stejný statistický význam.

Například jakýkoli výrobek či služba, kterým se podaří dosáhnout buď:
- čtyřnásobného snížení celkových vstupů, nebo
- čtyřnásobného zvýšení produktivity zdroje, nebo
- dvojnásobného snížení vstupů a dvojnásobného zvýšení produktivity spadá do Faktoru X.

V minulosti vyšla řada podrobných metodologií a rozmanitých případových studií, které dokazují uskutečnitelnost přístupů vycházejících z Faktoru 4 a Faktoru 10. Tento přístup však nebrání dalším výzkumníkům jít dále a zcela seriózně usilovat o snížení zdrojů a zisku v oblasti produktivity podle Faktoru 50 či Faktoru 100.

Z dematerializace vyplývá nejen vyšší efektivita využívání zdrojů pro výrobky dostupné v současné době, ale také pro vývoj – jež bude součástí fáze návrhu – výrobků, které budou jednoduše trvanlivější či alespoň budou umožňovat modernizaci. V tomto kontextu se UNEP zabývá ekodesignem, systémy produktových služeb a posuzováním životního cyklu coby metodologiemi pro šíření technických principů dematerializace. Jedním z hledisek těchto metod je potřeba designu, který umožňuje opravitelnost, snadný zpětný odběr výrobku a jeho dekompozici.

V kontextu dematerializace se nám zde nabízejí skutečně pádné důvody pro selektivní propojování toho nejlepšího ze starých i nových postupů. Řemeslné zpracování, kvalita materiálů a životnost výrobků s sebou nenesou nutnost odmítnout moderní výrobní postupy, distribuční metody, technologický vývoj či moderní životní styl. Vzhledem k tomu, že řadě lidí nevyhovuje systém, kdy je oprava částečně poškozeného výrobku nákladnější než koupě nového je možné, že tato situace podpoří vývoj směrem k vyšší loajalitě a zvýšené kvalitě života spotřebitelů i výrobců. Každopádně je tedy dematerializace v podstatě volbou „výhra-výhra“ a slouží jak účelům ochrany životního prostředí, tak průmyslové produktivity. Jedinými sektory, které pravděpodobně pocítí určitý dopad, budou ty, kde je kvantitativní tok surovin hlavním faktorem (například těžební průmysl): nicméně tato odvětví se mohou nacházet ve výhodné pozici pro budoucí rozvoj nových trhů v oblasti „zpracovatelského“ průmyslu. Mimoto však existují i další způsoby, jak posílit pobídky k dematerializaci.

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 9

Pobídky k dematerializaci // Internalizace úplných nákladů

Celkový pohled na materiálové vstupy a výstupy se v pracech ekonomů a inženýrů v rámci „středního proudu“ vyskytuje jen okrajově. Je pro ně společné, že jedinými aspekty na dodavatelské straně hodnými sledování jsou těžba surovin, výroba a marketingové postupy. Na straně poptávky to znamená, že jakmile jsou služba či výrobek prodány, ekonomická a technická pozornost věnovaná jejich užívání a likvidaci je minimální. Důsledky v podobě vyčerpávání zásob přírodních zdrojů, široce rozšířené znečištění a snížená biodiverzita však poukazují na neudržitelnost takového pojetí spotřeby zboží a služeb. Není tedy překvapením, že se začínají množit otázky po celkových výstupech a vstupech výrobků a služeb.

Ekonomickým problémem zde jsou nezapočítané náklady. Doposud byla řada nákladů spojených se vstupy a likvidací odpadů externalizována a neovlivňovala výslednou cenu výrobku či služby. To obvykle znamená značné podcenění využitých zdrojů. Doposud se nepřičítá žádná hodnota vzduchu, půdě, vodě a dalším podstatným ekonomickým složkám, které nám poskytuje životní prostředí, včetně své schopnosti likvidovat a zpracovávat odpadové výstupy (tyto složky jsou někdy označované jako „environmentální služby“).

Stejně jako často dochází k tomu, že dopady a náklady, které nesou marginalizované země či příslušníci určité společnosti zbavení svých výsad, se prostě pomíjejí či se snižuje jejich význam.

Ekonomickou odezvou na tuto výzvu je „internalizace“ úplných nákladů na vstupy a na příslušné nakládání s odpadovými výstupy do výsledné ceny daného výrobku či služby. Tato praxe se nazývá „Princip znečišťovatel platí“ (PPP). Velká průmyslová odvětví jej začínají přijímat jakož legitimní regulaci své kapacity produkce odpadů, aniž by nesly odpovědnost za jejich dopad.

Existuje řada způsobů internalizace nákladů, jako například podpora či vyžadování zpětného odběru uživatelského odpadu výrobcem. Ekonomická praxe dává přednost metodě jasnějšího a úplnějšího vymezení „vlastnických práv“ týkajících se environmentálních zdrojů a odpovědnost za způsobené škody. V tomto kontextu lze stanovit cenu za využívání zdrojového „vlastnictví“ a odpovědnost za škody způsobené v průběhu hospodářských aktivit, a to jak na majetku, tak v oblasti společenské a ekonomické struktury.

Tento proces úpravy cen však s sebou nese jednu zásadní nevýhodu, která spočívá v tom, že definice „odpovědností“ v novém vlastnickém uspořádání nebyly náležitě stanoveny. To se týká zejména případů, kdy je obtížné definovat určité zdroje (často sdílené), různé postupy a obecnou soudržnost společnosti ve smyslu „majetku“. V této souvislosti je obtížné stanovit, co přesně odpovědnost obnáší a kde vzniká škoda. Ve finančním a ekonomickém smyslu lze říci, že odpovědnost za environmentální škody je definována ještě hůře než environmentální vlastnická práva.

Internalizace úplných nákladů

- Posouzení nákladů vznikajících v každé fázi
- Zahrnutí dopadů na marginalizované oblasti
- Zahrnutí nákladů na „environmentálních služby“
- Definice environmentálních vlastnických práv
- Definice povinností
- Propagace zpětného odběru výrobku

Přirozený výchozí bod // Efektivní spotřeba

Prostřednictvím strategie dematerializace nabízí společenství tvůrců strategií a politik průmyslu a národním vládám přístup, jež s sebou nese velký přínos v ekonomickém, sociálním i environmentálním ohledu.

Bude potřeba v okamžiku, kdy se prostřednictvím přístupu k dematerializaci založeného na Faktoru X podaří dosáhnout šetrné spotřeby, změnit i vzorce spotřeby? V zásadě ne . Navíc, jelikož dematerializace je hlavní měrou otázkou průmyslu, která se vyřeší v rámci podniku než se výrobek dostane ke spotřebiteli, je tento proces méně viditelný. Protože přístupy vycházející z Faktoru X umožňují stabilitu vzorců spotřeby za současného poklesu využívání zdrojů a nevyžadují žádné úsilí či ústupky na straně spotřebitelů. Z toho jednoznačně vyplývá, že dematerializace je přirozeným výchozím bodem pro realistickou strategii udržitelné spotřeby, která je v současnosti připravena k implementaci v širokém měřítku. Kniha „Faktor čtyři“ zabývající se zkoumáním potenciálu dematerializace s využitím koncepce Faktoru X obsahuje nejméně 50 příkladů kazuistik skutečného dosažení vyšší efektivity za pomoci Faktoru X s přihlédnutím k energetické produktivitě, materiálové produktivitě a designové a logistické efektivitě. Specifické příklady zahrnují úspory energie v chemických provozech: i po deseti letech projektů úspor energie se podařilo objevit efektivní možnosti, které umožnily 305% návratnost investic. Například nově navržená chladnička využívající pokroků jak v oblasti designu, tak materiálů, může dosáhnout až osminásobného zvýšení materiálové a energetické produktivity. Takové příklady a technologie ověřené v praxi jsou bezpochyby připravené pro masové šíření. Řada z nich se také již ve velkých počtech vyrábí a dostává se jim se čím dál širšího přijetí.

Efektivní spotřeba

- Nevyžaduje žádné úsilí spotřebitelů
- Zvýšená produktivita – snížení využívání zdrojů
- Přirozená, rychlá změna
- Vedení ze strany průmyslu, podpora vlád

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 10

Je však třeba vyčlenit hlavního aktéra, který bude nejvhodnějším vedoucím elementem v úsilí o dematerializaci. Tím je průmysl, který dostane vládní podporu a podněty ze strany spotřebitelů. Za předpokladu finančních pobídek ke snížení nákladů může seriózní program znamenat největší přímý přínos především v průmyslu. Vzhledem k rozsahu očekávaného přínosu spojeného s tímto přístupem by vlády neměly vnímat potřebu přílišné regulace takového rozvoje. Více příležitostí k dematerializaci se však objeví souběžně s internalizací nákladů a posílením opatření na snížení znečištění; až se fiskální podpora přesune k průmyslu s nízkou intenzitou čerpání zdrojů; a až spotřebitelé začnou jasně dávat přednost takovým výrobkům a službám. Přesně z tohoto důvodu – akce jedné hlavních skupin podněcuje akce ostatních – se tato zpráva důkladně zaměřuje na „cyklus odpovědností", který před nás staví výzvu v podobě udržitelné spotřeby.

Skeptici se propagátorů průmyslové dematerializace dotazovali, proč se v případě, že lze ušetřit zdroje a náklady prostřednictvím produkce dematerializovaných výrobků a služeb, tak neděje? Odpověď zní, že v prvé řadě se to již děje: Xerox, 3M a Interface jsou příklady firem, které zaznamenaly finanční a environmentální přínos právě díky dematerializaci. Za druhé, vzhledem k trvající absenci regulačních a fiskálních pobídek, úplné internalizace nákladů a rozvinutého trhu nových výrobků a služeb není snadným úkolem vytipovat kvalitní příležitosti. Z tohoto důvodu se v postavení, kde mohou využít komerční výhody dematerializace, často nacházejí pouze velké, sociálně zodpovědné nadnárodní společnosti či novátorské začínající firmy. I v takových případech je třeba překonat averzi vůči podnikatelským rizikům na všech úrovních – postupy a myšlenky, které podle všeho doposud fungují, ne vždy snadno ustupují inovacím, které by měly fungovat lépe.

Proces efektivní spotřeby prostřednictvím dematerializace je možné zhustit do jediné prosté otázky, kterou lze a je třeba si opakovaně klást v souvislosti se všemi výrobky a službami:

Dematerializace – Efektivní spotřeba

Jakého faktoru zvýšené produktivity zdroje lze dosáhnout pro každý výrobek a službu?

K zásadám implementace a aktuálním strategiím vyplývajícím z této otázky se vrátíme v Oddílu III.

Omezení dematerializace // Potřeba optimalizace

Omezení dematerializace

- Omezení zisků z efektivity
- Vyšší spotřeba na hlavu
- Více lidí
- Stačí pouhá efektivní spotřeba?

Máme zde několik omezení, která ukazují, že výzvy spojené s udržitelnou spotřebou nekončí u dematerializace.

Za prvé, efektivita dosažená rozšířením produktivity má i svá omezení. Souběžně s dosahováním maximální efektivity se začíná projevovat zákon klesající návratnosti, čímž dochází k tomu, že úsilí o další zisk se stále méně vyplácí. Navíc má řada procesů jen mírný potenciál (do výše Faktoru 4) pro dosažení vyšší efektivity.

Za druhé se ukázalo, že bez náležité osvěty mezi spotřebiteli dochází k významnému vzestupu spotřeby na osobu. Vezměme si například automobilový průmysl: efektivita spotřeby paliva na kilometr od počátku devadesátých let minulého století významně vzrostla, avšak počet ujetých kilometrů se zvýšil ještě více. Tento trend bude pokračovat, jestliže zvýšená spotřeba vždy převáží nad dosaženou efektivitou.

Za třetí, dosažená efektivita ve výrobním procesu či v poměru k produktové jednotce vyvažuje zvyšování spotřeby a růst populace. Navíc země, které zažívají prudký populační nárůst, patří často k těm, které se snaží zvýšit spotřebu na hlavu z legitimních lidských důvodů, čímž posilují zmíněný trend směrem ke vzrůstající celkové spotřebě.

Konečně, maximalizace výrobní efektivity může představovat chvályhodný cíl, ovšem pouze tehdy, mají-li všichni přístup k výsledným výrobkům a službám – a jen tehdy, prospívají-li tyto společnosti jako celku. Udržitelná spotřeba by neměla usilovat o lepší svět pro omezený počet jedinců žijících v dostatku, ani by neměla pomíjet citlivé kulturní otázky a širší cíle společenského vývoje. Proto dematerializace vyžaduje komplementární strategii optimalizace vzorců spotřeby, protože pouze společně mohou tyto dva přístupy dosáhnout svého plného potenciálu.

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 11

3) Optimalizace

Optimalizace má tři aspekty:

- **Změněná spotřeba** Změna infrastruktury a výběru.
- **Odpovědná spotřeba** Vědomější výběr a užívání.
- **Přiměřená spotřeba** Zvažování výše a pohnutek spotřeby.

Optimalizace
- Změněná spotřeba
- Odpovědná spotřeba
- Přiměřená spotřeba

Zde je na místě dodat, že optimalizace není pouhým procesem, v jehož rámci přizpůsobí spotřebitelé své chování cenám či informacím. Tyto aspekty jsou pro udržitelnou spotřebu významné, ale na vybudování komplexní strategie nestačí.

Změněná spotřeba // Infrastruktura a výběr

Infrastruktura – jádro vzorců spotřeby

Změněná spotřeba
- Změna materiální infrastruktury
- Změna institucionální infrastruktury
- Vytváření nových možností volby

Kromě dematerializace lze vzorce spotřeby dále optimalizovat prostřednictvím odpovědné a přiměřené spotřeby na straně spotřebitelů a občanů. S těmito strategiemi nicméně souvisí potřeba, aby vlády a průmysl vytvořily platformu změněné spotřeby, která podpoří odpovědnou a přiměřenou spotřebu.

Nebylo by příliš realistické předestírat, že nová poptávka po jiných výrobcích a službách způsobí, že se objeví na trhu, tím méně, že se spotřebitelé budou připraveni vzdát se široké škály spotřebních preferencí. Existuje řada materiálních, nemateriálních a institucionálních faktorů, které jsou zdrojem překážek změn ve vzorcích spotřeby. Stávající podmínky, klíčové skutečnosti, finanční a politické metody, úřední struktury a sociální zřetele představují jen několik z nich. Tyto infrastrukturální otázky tvoří rámec možností volby, které spotřebitel má.

Změnu těchto infrastrukturálních otázek by nejlépe (a přímo) mohla provést rozhodovací sféra ve vládě a v průmyslu. Z toho vyplývá vyvážení funkčnosti a žádoucnosti různých možností volby pro spotřebitele, kdy si praxe udržitelné spotřeby podrží svoji preferenci ve smyslu kvality života. Nicméně dosažení udržitelnosti a zvýšení kvality života vyžaduje přijetí skutečnosti, že určité možnosti volby bude třeba přehodnotit či dokonce zcela vyloučit.

Změněná spotřeba, která představuje jádro úsilí o udržitelnou spotřebu, obnáší veškeré zmíněné výzvy. Tato část shrnuje hlavní materiální, institucionální a infrastrukturální otázky, které leží před rozhodovací sférou při přípravě na optimalizaci vzorců spotřeby. Je nepravděpodobné, že by se bez konkrétních kroků v těchto oblastech podařilo dosáhnout širších změn vzorců spotřeby.

Změna institucionální infrastruktury

Změna institucionální infrastruktury
- Vedení ze strany vlád
- Národní účty
- Hlediska politických stran a ekonomického systému
- Pokyny pro tvůrce strategií
- Systémy produktových služeb (SPS)

Dosažení udržitelné spotřeby vyžaduje radikální změnu institucionální infrastruktury východisek a zaběhaných vzorců myšlení. S tím souvisí potřebná revize a uzpůsobení ekonomického systému tak, aby se zaměřil na zajištění společenské prospěšnosti,méně pak na ekonomický růst jako takový.

Vládám se nabízí řada praktických posunů, které mohou iniciovat tak, aby poskytly vhodnou základnu udržitelné spotřeby. Dva kroky lze učinit prakticky okamžitě.

Za prvé je možné navrhnout národní účetní postupy, které by náležitě měřily a zahrnovaly přírodní zdroje a „environmentální služby“. Za druhé, pokyny pro tvůrce strategií a závazky plynoucí z politických prohlášení lze sestavit tak, aby explicitně začlenily udržitelnou spotřebu a environmentální udržitelnost do programu vytváření strategií (včetně interního přístupu vlády). Dobrý a realistický příklad podobného závazku představují britský výzkum „ekologických národních účtů“ (green national accounts) a s ním související dokument „Bílá kniha udržitelnosti – vyšší kvalita života“.

Spotřební chování se změní jedině v důsledku vzdělávacího procesu, odpovědnost za něj leží především na bedrech vlád. V podstatě žádný jiný aktér není v pozici, kdy by mohl změnit klíčové aspekty institucionální infrastruktury jako je legislativa, veřejné služby (national utilities) a hlavní veřejné instituce.Například ve Velké Británii pouze vláda mohla implementovat celostátní program reformy pořizování služeb a výrobků na místní úrovni. To znamená, že nové smlouvy na zboží a služby se poskytují pouze dodavatelům s certifikovaným standardem environmentálního chování.

Co se týká praktické stránky, zajištění udržitelné spotřeby vyžaduje institucionální rámce, které umožní volby v oblasti strategií a sociální problematiky. Jednou z hlavních složek institucionál-

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 12

ní restrukturalizace je přijetí modelů „nové ekonomiky zaměřené na služby“ ('new service-economy') pro hospodářskou prosperitu a společenské uspořádání. Tyto „systémy produktových služeb“ (SPS) se zakládají na koncepčním přebudování fungování ekonomiky. Spotřebitelé obvykle nakupují výrobky bez úvahy o jejich využití a následném nakládání s odpady. V kontextu SPS je ústředním bodem spotřeby nákup „služeb“. Použití a likvidace se stávají nedílnou součástí náležitého poskytování úplné služby. Například kopírovací stroje se stanou součástí „služeb poskytování dokumentů“ a koberce pouze jedním z aspektů „služeb zajišťujících podlahové krytiny“. Spotřebitelům tak budou poskytnuty bohatší služby soustředěné na žádoucí výstup výrobku, dojde ke zlepšení vztahu výrobců a zákazníků a internalizace nákladů bude pobídkou k omezení objemu odpadů a zvýšení trvanlivosti výrobků. Tím SPS zlepšuje kvalitu života, zvyšuje ziskovost a řeší problém neudržitelnosti; stručně řečeno, vytváří situaci „výhra-výhra“.

Potenciální problém SPS představuje touha spotřebitelů po vlastnictví výrobků z důvodu pohodlí či výrobků stvrzujících jejich status. I za takové situace je SPS relevantní. Prostřednictvím leasingu je vlastnictví efektivním výsledkem poskytování služeb, byť provázených zvýšenou péčí o zákazníka a bez negativních aspektů – jako například pohodlná likvidace odpadů prostřednictvím zpětného odběru řízeného výrobcem.

Vlády zde mohou učinit krok ke spolupráci s průmyslem za účelem propagace a podpory posunu směrem k rozsáhlejším poskytovaným službám v rámci nabídky zboží, které s sebou ponesou environmentální, ekonomický a sociální přínos. Modely SPS jsou paradigmatickým příkladem situace, kde mají spotřebitelé možnost jiné a udržitelnější volby za předpokladu, že institucionální infrastruktura – konceptualizace, plánování, organizace a regulace – pokročí významně kupředu.

Změna materiální infrastruktury

Udržitelná spotřeba vyžaduje také změny v materiálové infrastruktuře spotřeby.

Změna materiální infrastruktury

- Hlavní přebudování odvětví: výroba, přeprava, energetika
- Vedení ze strany vlád, podpora ze strany průmyslu

Každá oblast činností (například doprava, města, energetika, potraviny, voda) musí projít infrastrukturálními změnami, což budou změny, které mohou vést k větší stabilitě a ziskovosti, budou-li uchopeny jako příležitosti k rozvoji a inovaci. Klíčové stránky dematerializace (jako programy UNEP zaměřené na čistší produkci a Iniciativa UNEP zaměřená na životní cyklus (Life-Cycle Initiative) se částečně kryjí s optimalizací. Smyslem není rigidní oddělení, ale především počáteční docenění skutečnosti, že dematerializace a optimalizace využívají jiných přístupů.

V každé oblasti je třeba nejprve zvážit otázku: „Které základní podmínky nepřipouštějí kompromis?“ V oblasti dopravy může být kritickou podmínkou dostupnost či mobilita. V případě městského územního plánování budou oblastmi, kde kompromis nepřipadá v úvahu, bydlení a hygiena, přičemž dojde ke změnám infrastruktury ve prospěch udržitelné spotřeby. Kromě těchto kritických faktorů je vše ostatní otevřeno inovacím. Například v Západní Evropě je čím dál tím běžnější nabízet bydlení bez parkovacích ploch či pouze se sdíleným parkovacím prostorem. Projekty a zvolené lokality jsou více nakloněny hromadné a jiné než automobilové dopravě. Přestože toto může působit jako oklešťování možností svobodné volby a výběru na straně spotřebitelů, zájem o bydlení v této zástavbě převyšuje nabídku a je dokladem její popularity. Obecně si je třeba povšimnout, že udržitelná spotřeba ve skutečnosti poskytuje spotřebitelům větší svobodu a výběr. Nelze také pominout skutečnost, že pouze v rámci udržitelného systému se budou spotřebitelé těšit stejné šíři možností volby za dvacet či padesát let.

Energetika je jedním z odvětví umožňujících změny v institucionální i materiální infrastruktuře. Přestože spotřebitelé nemají zájem na nákupu energie jako takové, měřené v kilowatthodinách, požadují služby (jako např. teplo, světlo, elektřina), a tím přístup ke kvalitě života, kterou energie poskytuje. Proto probíhají úspěšné experimenty, v rámci kterých se plynárenské a energetické společnosti mění na firmy poskytující energetické služby. To je klasický příklad změny institucionální infrastruktury prostřednictvím posunu k SPS.

Na straně materiálové infrastruktury zároveň světoví dodavatelé paliv již investují do technologií obnovitelných zdrojů energie (OZE). Tento infrastrukturální posun k „čisté energii“ – kterou někteří označují jako sluneční energii – by mohl probíhat rychleji: investice a dotace určené neobnovitelným zdrojům stále vysoko přesahují tyto položky určené OZE.

Příkladem pro vládní podporu obnovitelných zdrojů je německý „Stromeinspeisegesetz“, zákon, který zaručuje fixní cenu energie vyrobené z obnovitelných zdrojů. Řízená liberalizace energetického trhu v konečném důsledku napomáhá vzniku nových dodavatelů „zelené energie“ a poskytuje spotřebitelům možnost odebírat výhradně alternativní energii, a tím přispívat ke změně směrem k udržitelným energetickým zdrojům.

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 13

Telekomunikace představují další oblast, která bude mít výrazný vliv na využívání a rozvoj materiálové infrastruktury. Schopnost změnit dopravní struktury a podpořit posun směrem k dematerializovaným, decentralizovaným ekonomikám založeným na službám je významná, ač stále do velké míry skrytá.

Hnací silou v hledání hlavních aktérů, ve smyslu změn materiálové infrastruktury, jsou opět především vlády pracující s uvážlivě vyrovnanými pobídkami a regulacemi. K nim se přidává průmysl do té míry, že soukromý sektor vlastní významný podíl materiálové infrastruktury. Slibný vývoj naznačují novátorská partnerství vlád a průmyslu, zejména v oblasti telekomunikací.

Vytváření nových možností volby

Prostřednictvím institucionálních a materiálních infrastruktur ekonomik budou vlády společně s průmyslem vytvářet pro spotřebitele nový rámec možností volby. Tento kontext/rámec bude pobídkou k vytváření nových možností volby. Vlády a průmysl mohou dále urychlit pochopení nových modelů spotřeby prostřednictvím vhodných investic (do vytváření nových možností výběru pro spotřebitele).

Vytváření nových možností volby
- Změněná infrastruktura představuje nový rámec výběru
- Investice podněcují rozvoj nových možností volby

Tyto možnosti výběru budou především plně využívat nového ekonomického a společenského „hracího pole“, kde balíčky služeb nahradí nešetrné toky výrobků a odpadů. Naopak je zde možnost, že se stanou vylepšenými verzemi již známých možností volby spotřebitelů. Například domácnosti s nízkou energetickou spotřebou a kancelářské výrobky budou v takovém kontextu pravděpodobnějšími investicemi.

V tomto pojetí se částečně překrývá dematerializace a změněná spotřeba, a to v tom smyslu, že obě budou podporovat „dematerializovanou“ infrastrukturu a výrobky. Přestože již bylo uvedeno, že dematerializace a optimalizace nejsou striktně oddělené, můžeme ilustrovat skutečný rozdíl mezi výkonným benzínovým motorem a elektromobilem. Zatímco dematerializace je schopna zajistit efektivnější spalovací motor, šasi a karosérii automobilu s benzínovým pohonem, tomu, než se elektromobil stane uskutečnitelnou možností volby pro spotřebitele, musí předcházet infrastrukturální změny – optimalizace. Je tomu tak proto, že dobíjení auta bude vyžadovat dobíjecí stanice u silnic, což představuje potřebnou počáteční infrastrukturální změnu. Navíc budou majitelé elektromobilů muset čekat, až se autoservisy a jejich pracovníci adaptují na poskytování služeb uzpůsobených jiným vozidlům. Podobné infrastrukturální ohledy se týkají také dalších aspektů optimalizované spotřeby.

Jednodušeji to lze vyjádřit na příkladu jízdních pruhů pro cyklisty: Budou spotřebitelé dávat přednost ježdění na kole před jízdou v autě, dokud nebudou mít k dispozici hustou síť bezpečných jízdních pruhů pro cyklisty? Kdo zodpovídá za vytvoření pruhů pro cyklisty? Pochopitelně vláda.

Bylo by zavádějící představovat si že skutečně změněnou spotřebu bude či může řídit spotřebitel. Jakmile změny v infrastruktuře dostatečně pokročí – tzn. až budou existovat možnosti zvolit si jinou spotřebu – spotřebitelé ve velkém měřítku budou moci využít, a skutečně využijí nových možností udržitelné spotřeby. Je na vládách a průmyslu, aby pracovaly na vývoji a byly hnací silou komplexní cesty ke změně. Jsou zde příležitosti i v obchodní sféře, zejména v oblasti vývoje a údržby nové materiálové infrastruktury. Jako vodítko poslouží odpověď na následující otázku – první strategický prvek optimalizace:

Optimalizace – Změněná spotřeba

Které změny ve výběru a infrastruktuře uspokojí poptávku spotřebitelů udržitelněji?

Odpovědná spotřeba // Vědomý výběr a užívání

Druhý a třetí aspekt optimalizace vzorců spotřeby se přímo zabývá spotřebiteli a občany.

Za prvé, vlády a průmysl mohou připravit půdu pro praxi odpovědné spotřeby tím, že budou podporovat uvážlivější postupy při výběru a používání výrobků a služeb. Zatímco není na rozhodovací sféře, aby kritizovala spotřební chování spotřebitelů, iniciace zásadní debaty se svými voliči může být zvláštní úkol pro politiky, stejně jako pozitivní účast v této debatě ukázka zodpovědnosti průmyslu.

Odpovědná spotřeba
- Zodpovědnost spotřebitelů podpořená vládami a průmyslem
- Vědomý výběr, vědomé využívání

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 14

Hlavní díl zodpovědnosti nicméně spočívá na spotřebiteli. Spotřebitelé mohou rozvíjet svoji praxi odpovědné spotřeby bez současné realizace dematerializace či změněné spotřeby. To proto, že cílem odpovědné spotřeby je maximalizovat kvalitu života a minimalizovat nepříznivé aspekty veškeré spotřeby, včetně současné.

Vědomý výběr – Osvěta týkající se výrobku

Vědomý výběr
- Informace poskytované na místě prodeje
- Obecná osvěta týkající se výrobků a služeb
- Uvážlivý výběr na základě trvanlivosti, opravitelnosti, kvality a ceny
- Potěšení ze spotřeby jako takové

Spotřebitelé nemají pouze právo na výběr: mají právo vědět, co si vybírají.

To vyžaduje, aby všichni aktéři – zejména vlády a průmysl – pracovali společně a spotřebitelům zajistili dostupnost příslušných informací. Kromě informací dostupných na místě prodeje může k podpoře environmentálně zodpovědného občanského postoje přispět širší spotřebitelská osvěta.

Společné úsilí vlády a průmyslu však nestačí: významná role spotřebitelů spočívá ve využívání těchto informací a v sebevzdělávání, které umožňuje hlubší pochopení.

Vědomý výběr – Uvážlivá a příjemná spotřeba

Možný přínos inovativního přístupu – odpovědné spotřeby – pro spotřebitele nespočívá pouze v informacích. Potřeba uvážlivé spotřeby se postupem času omezila, protože došlo ke zvýšení standardní kvality výrobků (částečně díky mechanizaci) a přičítá se menší závažnost případům vadných výrobků, neboť výměna je často levnější než oprava.

Možná by stálo za to oživit „umění“ spotřebovávat – coby doplňku současného návratu řemeslné výroby a kvality. To by znamenalo zvážit veškeré dostupné informace týkající se kvality a žádanosti výrobku či služby, jež by zohledňovaly také cenu, vhodnost pro požadovaný účel, kvalitu materiálů a výroby, trvanlivost a snadnost opravy, opětovné použití ve výrobě či recyklaci. Vlády, průmysl a další aktéři by měli takový proces podněcovat, nicméně je na zodpovědnosti spotřebitelů, zda se pro tento přístup rozhodnou v praxi.

Reklamní společnosti a PR agentury by hrály novou úlohu: namísto vytváření umělé potřeby konzumu by reklamní agentury tvořivě zkoumaly možnosti, jak vybídnout spotřebitele k výběru výrobků založeném na environmentálních a kvalitativních stránkách. Takový druh pozitivní reklamy by nejen šel ruku v ruce s nárůstem dostupných informací, ale posílil by také důvěru spotřebitelů v dané společnosti. UNEP pracuje v souladu se světem reklamy a sdělovacích prostředků s cílem zkoumat pozitivní snahy a vyvíjet komunikační strategie pro posílení udržitelné spotřeby.

Vědomé využívání – využívání výrobků a služeb v rámci komunity

Vědomé využívání
- Využívání výrobků v rámci komunity
- Dovednosti týkající se vědomého užívání

Kromě vědomého výběru mohou spotřebitelé zaznamenat přínos „vědomého využívání“ služeb a výrobků.

Jednou z možností je spotřeba, na které se společně podílí různí členové a skupiny v rámci komunity. Sdílená spotřeba v moderním pojetí může být nástrojem rozvoje vysoce kreativní komunity, jehož součástí bude zapojení veškerých aktérů. Je pravděpodobné, že zavedení společného užívání (například nářadí, automobilů, videokamer) coby „návratu ke starému způsobu života“ nebude úspěšné. Spotřebitelům a občanům pochopitelně záleží na pojetí sebe sama coby moderních lidí. Ovšem společná spotřeba může mít i velice důmyslnou podobu. Komunitní webové stránky s informacemi, kde se nachází místní sekačka na trávu či vozík za auto a kdy jsou tyto věci k dispozici, je příkladem propojení moderní technologie a alternativních vzorců spotřebního chování.

Takový vzorec spotřeby může vést i ke snížení zločinnosti a vyšší osobní bezpečnosti.

Větší sdílené předměty lze skladovat v dobře zabezpečených skladovacích prostorách mimo domácnosti, čímž se sníží riziko vloupání a zároveň dojde ke zvýšení bezpečnosti domácností. To opět dokládá, že důmyslné uspořádání a pozitivní prezentace nových způsobů spotřeby může pomoci v překonání možného stigmatu spojeného se sdílením v rámci komunity, jež může přetrvávat ve společenském kontextu rozvoje a „transformace“.

Vědomé využívání – rozvoj dovedností týkajících se vědomého využívání

Závěrem, vědomá spotřeba může zavést rozvoj dovedností jak na osobní, tak v komunitní rovině. Jedním z důvodů, proč jsou výrobky na jedno použití žádané a čím dál nepostradatelnější, je skutečnost, že mizejí místní opravářské dovednosti. Zároveň se lidé v Západní Evropě v rámci různých kroužků a kursů (znovu) učí tradičním dovednostem. Propojení těchto dvou fenoménů může podpořit rozvoj hnutí za „opravitelné výrobky“.

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 15

Možnost, která se zde nabízí zcela samozřejmě, je (vlastní) úsilí spotřebitelů směrem k vlastní osobě, svým rodinám a spoluobčanům o lepší „péči“ o věci – jak soukromé, tak veřejné – aby nebylo zapotřebí tak častých výměn či oprav.

Pro rozhodovací sféru – následující otázka se pokouší zachytit klíčové prvky odpovědné spotřeby.

Optimalizace – Odpovědná spotřeba

Jak mohou spotřebitelé zvýšit kvalitu svého života prostřednictvím uvážlivějšího výběru a využívání služeb a výrobků?

Přiměřená spotřeba // Posouzení pohnutek a množství

Otázky týkající se spotřeby jako takové jsou vedeny dvěma důvody. Za prvé, může dojít k situaci, kdy i vysoce dematerializované a optimalizované vzorce spotřeby budou neudržitelné. Nebude-li z environmentálních důvodů přijatelné, aby spotřeba setrvala na stejné úrovni, bude na místě zvážit alternativy.

Za druhé, na opačném konci spektra se nachází otázka týkající se skutečné schopnosti spotřeby zajistit zvýšení kvality života. V tomto ohledu se rozhodovací sféře a všem zúčastněným nabízí ke zvážení, do jaké míry se spotřeba účinně podílí na kvalitě života – a do jaké míry stojí spotřební chování kvalitě života v cestě. Občanským kvalitám života – jako rodina, komunita a společnost – může škodit, jsou-li společenské aktivity (a konkrétní aspekty života jako například v centrech měst) příliš soustředěny kolem nákupů a spotřeby. Kulturní hloubka a autenticita, které vedou ke kvalitě života, mohou být v ohrožení v případě, kdy lidé „konzumují“ kulturu na úkor skutečné účasti na ní, bez učení se dovednostem a provozování vlastní tvořivé činnosti. Duchovní a náboženská kvalita života je jasně ohrožena, pokud osobní pohodu do velké míry určuje neustále se zvyšující úroveň materiálního bohatství. Podceňování významu úlohy společnosti, ať už více či méně rozvinuté, zde není na místě.

Následující otázky týkající se motivů či „pohnutek“ a také absolutní „výše“ spotřeby jsou určeny politikům a průmyslu i jejich voličům a zákazníkům v situaci snížené udržitelnosti. Z odpovědí na tyto otázky pak mohou vyjít při tvorbě svých strategií.

Přiměřená spotřeba

- Přehodnocení pohnutek a výše spotřeby
- Hodnocení spotřeby ve vztahu k občanským, kulturním a náboženským / duchovním kvalitám života
- Oživení občanské, kulturní a náboženské / duchovní kvality života

- Co vede tuto společnost / ekonomiku k tomuto způsobu produkce? – **Přehodnocení pohnutek**
- Co mě / komunitu vede k tomuto typu spotřeby? – **Přehodnocení pohnutek**
- Co brání změnám v mé / naší spotřebě / výrobě? – **Přehodnocení pohnutek**
- Jaké jsou úhrnné důsledky mých / našich vzorců spotřeby? – **Přehodnocení pohnutek**

V konečném důsledku vyvstává otázka, do jaké míry kvalita života stoupá se zvýšenou hladinou spotřeby. Odpověď na tuto a další otázky může dát jen společnost jako taková.

Uvedené otázky se týkají role spotřeby ve společnosti. V této souvislosti je následující údaj pobídkou k zamyšlení: procento Američanů, kteří se považovali za šťastné, bylo nejvyšší v roce 1957, přestože objem spotřeby se od té doby zdvojnásobil.

Úhrnem řečeno, zatímco dematerializace je zvláštní výzvou určenou průmyslu a změna materiální a institucionální infrastruktury směřující k docílení změněné spotřeby je prioritním úkolem vlád, odpovědná spotřeba spočívá na jednotlivých spotřebitelích. A konečně je to i výzva pro společnost v širším pojetí – příslušníky všech skupin a sektorů – aby rozhodli, co znamená přiměřená spotřeba ve smyslu kvality i kvantity. Tuto otázku by bylo možné zformulovat například takto:

Optimalizace – Přiměřená spotřeba

Je výše spotřeby udržitelná? Je spotřeba tou nejlepší cestou ke zlepšení všech kvalit života?

Nejrůznější organizace, jež se zabývají výzkumem a angažují ve zmíněné oblasti, v současnosti studují a propagují odpovědnou a přiměřenou spotřebu. Opírají se přitom o argument, že praxe takové spotřeby se může ujmout jedině tehdy, přistoupí-li spotřebitelé ke spotřebě uvědoměleji, s přihlédnutím ke všem pro a proti při každém nákupu, a rozhodne-li se společnost jako taková, jakou roli připíše spotřebě v celkovém obraze společenského života.

unep_nove.qxd 17.5.2003 21:47 StrÆnka 16

4) Čtyři strategické prvky

V předchozím textu byly uvedeny různé charakteristiky čtyř strategických prvků. Zde jsou doplněny shrnutím, které se týká navrhovaných hlavních aktérů zodpovědných za každý z těchto čtyř prvků.

Implementace uvedených strategických prvků vyžaduje citlivost. Zatímco zavádění dematerializace je možné téměř okamžitě, některé aspekty optimalizace by nemusely uspět, pokud vlády nezmění materiálovou a institucionální infrastrukturu. Přinejmenším je však možné propagovat odpovědnou a přiměřenou spotřebu bez zavedení dalších prvků udržitelné spotřeby. Realistický pohled napovídá, že je nepravděpodobné, aby jednotlivci či společnost spontánně změnili své vzorce spotřeby bez nových možností výběru či pozměněné infrastruktury, skrze kterou nové možnosti volby vzniknou.
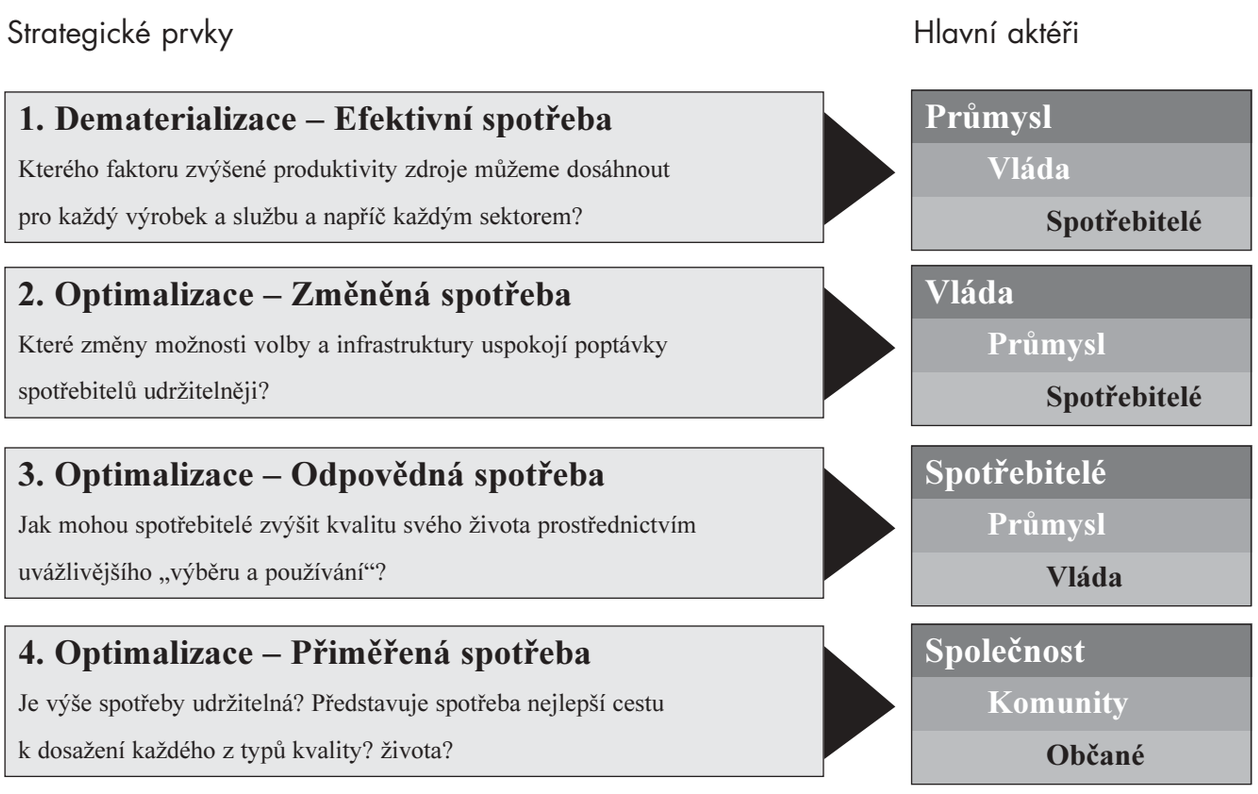
Udržitelnou spotřebu musí iniciovat větší počet aktérů zároveň. Každý ze strategických prvků je třeba zavádět postupně a posilovat jeho důvěryhodnost. Takový „systémový“ přístup k udržitelné spotřebě napovídá nejen to, že hlavní skupiny musí jednat společně, ale také, že spotřebitelé a spotřeba v domácnostech nejsou jedinými cíli úplného a realistického přístupu ke strategiím.